

**ВУЛЕ
ЖУРИЋ**

**ХЕРОЈИ
И ГУБИТНИЦИ**

САДРЖАЈ

Улога моје породице у историји олимпизма.	11
Пијана подгоричка ноћ Боре Станковића	18
Јазавац у Скопљу	40
Дуго путовање Лава Троцког	49
Кревет Јездимира Дангића	60
Први борац против нацизма	85
Љубавна прича српског обавештајца у Јапану.	99
Кратак живот и дуго умирање доктора Младена	110
Последња изложба Саве Шумановића	134
Пропала мисија брода <i>Корзика</i>	149
Скица за недовршени портрет госпође Кристе	171
Прастаро босанско ништа.	194
Први пораз у колору	210
Сентиментална повест сарајевске Кинотеке.	217
Хроника Пазолинијеве најављене смрти	229
Гроб у краљевству златних брежуљака	240

Како су Нишлије заувек промениле кошарку	265
Старим друмом ка Илици.	281
Грлом из јагода	289
Срећна нова 1923!	298
Неколико речи на крају	313
<i>О аутору</i>	315

УЛОГА МОЈЕ ПОРОДИЦЕ У ИСТОРИЈИ ОЛИМПИЗМА

Баш негде у оно позно зимско фебруарско време, једног касног сарајевског послеподнева пре четрдесет и кусур година, извукао сам санке из подрума и кренуо у један од својих првих потрошачких подухвата. Снег се тих дана већ увелико топио са градских тротоара, а ја сам санке вукао у правцу Скендерије, јер сам својима слагао да идем на вечерњу туру „плазања код Це Ка“, док је стварни разлог мог изласка била куповина кациге. Био сам је спазио у излогу продавнице током једног од редовних луњања попречним улицама на Маријин двору. Не могу више да се сетим да ли је то била продавница резервних ауто-делова, или су ту чак можда могли да се купе и *Томосови* мотоцикли, али као да сада видим наранцасту кацигу, то прелепо обло пресијавајуће чудо, украшено уском траком црно-жутих стрелица које од чела до потиљка деле главу тачно по средини. Била је то мотоциклистичка заштитна кацига, али ја сам намеравао да је носим док се санкам. Данима сам замишљао како ћу је ставити на главу неколико тренутака пре него што се са брда на Горици отиснем низ залеђену стазу која ће ме, пролазећи поред дворишта

удерица и дугачког калдрмисаног степеништа, довести прво до паркића поред зграде Централног комитета, а потом и Улице Ђуре Ђаковића, где је ваљало добро прикочити не би ли се избегло подлетање под кола. Замишљао сам и како на очи стављам скијашке бриле (које сам купио неколико дана пре него што је на ред дошла кацига!), а онда крећем у амбис, док у доњем десном углу почиње да тече време моје вожње, а у левом стоје пролазна времена тренутно водећег такмичара у до у детаље измаштаној трци која је требало да представља неку чудну мешавину санкања и скијања. Био је ту и глас спортског коментатора, који телевизијским гледаоцима наводи неке од мојих дотадашњих најбољих резултата, а све време моје вожње чуо сам навијање публике, која је стајала дуж стазе и бодрила ме оним специфичним повицима: „Хоп-хоп-хоп-хоп...“, и тандркање волујских звона...

Када сам му, трудећи се да останем прибран, рекао шта желим, продавац ме је прво погледао чудно, па ме онда услужио без речи. Иако ми је било једва десет-једанаест година, био сам купац који има чиме да плати оно што он има да прода и није му било преостало ништа друго него да кацигу умога у неки ружни папир и преда ми је у наручје. Једва сам чекао да се опет нађем на улици, где су ме попут вернога пса чекале моје старе, добре санке. Нестрпљиво сам стргао онај папир и ставио кацигу на главу.

Што се мене тиче, XIV зимске олимпијске игре могле су да почну!

Чему ће све да служи боб стаза на Требевићу

Сарајево се у то време већ увелико спремало за овај велики спортски догађај. На Кошеву је изграђен потпуно

нови стадион и одмах поред њега дворана *Зетйра* и стадион за брзо клизање. На Скендерији је, поред велике спортске дворане, никла и Ледена дворана, а на Маријин двору хотел *Холидеј ин*. На Мојмилу и Добрињи изграђена су спортска и новинарска олимпијска села, која ће се, одмах по завршетку игара, претворити у стамбена насеља, где ће се у нове станове уселити на хиљаде радних људи и грађани са врха стамбених ранг-листа ООУР-а. На оном истом Игману преко ког су се, у љуту зиму 1942. године, на слободну територију пробали партизани грађене су две скакаонице. На Јахорини су подизани нови „смјештајни капацитети“, а почело је стварање и новог ски-центра на негостољубивој и стрмој Бјелашници.

Са прозора моје собе све лакше се уочавала вијугава линија боб стазе што се урезивала у шумовите обронке Требевића.

И док сам ја увелико замишљао како са наранџастом кацигом на глави и државним грбом на распомамљеном срцу улећем у опасну кривину и мало ми фали да излетим са боб стазе и атерирам пред неку ћевадциницу на Башчаршији, мој отац је сумњичаво вртео главом и по ко зна који пут отварао породичну дискусију на тему економске исплативости улагања у сву ту силну инфраструктуру. Истина, из својих критика инвестиционе политике он би увек издвојио гасификацију града, али му је зато боб стаза била крунски доказ за тврдњу како ће олимпијска борилишта, након што спортисти, новинари и навијачи оду одакле су и дошли, а снег се истопа – прекрити превисоки трошкови одржавања, рузмарин и шаш. А када су представници градских власти у једној телевизијској емисији открили како боб стазу ван такмичарске сезоне планирају да користе као

велики замрзивач у коме ће Сарајлије моћи да похрањују пакете са месом и поврћем, очев скептицизам је прерастао у одбојност спрам сваког олимпијског ентузијазма. Његово терање контре актуелним кретањима у друштву доживело је врхунац када једини у своме предузећу није хтео да постане олимпијски донатор.

Епоха Бојана Крижаја

Али без обзира на ову економско-политичку неподобност, није било ни говора о очевом бојкотовању зимских спортова. Истина, од свих вештина на снегу и леду, у нашој кући је, изуземо ли прављење Снешка и грудвање, упражњавано једино већ помињано санкање. Никада до краја нисам успео да докучим зашто смо на једном од бројних раскршћа на која су у тим деценијама самоуправног благостања наилазиле просечне југословенске породице одабрали да будемо *нескијаши*, али наслућујем да се очева резервисаност нипошто није односила на спуштање низ брег, већ на све оно што је подразумевало учешће у ритуалу успињања.

Али то што се нисмо скијали не значи да нисмо редовно пратили директне преносе многих такмичења у зимским спортовима. Тако су многа викенд-преподнева током зимских месеци била резервисана за гледање слалома из Кортине д'Ампецо, спуста у Кицбилу или летова на Планици. Вечери су пак биле резервисане за уметничко клизање. Тада би Милка Бабовић постала привремени члан породице, нека врста тетке која живи негде далеко, али често наврати у госте на неколико дана и често изговара смешне речи као што су „двоструки аксл“ или „троструки тулуп“.

Мама је волела да гледа како Бојан Крижај вози сламом, а ниједан пренос уметничког клизања није могао да прође без њених сећања на Белоусову и Протопопова. Тата је од Крижаја више ценио Ингемара Стенмарка, а сем руских уметничких и плесачких парова, његове симпатије биле су на страни једне швајцарске клизачице која је у то време била једина која уме да изведе пируету на једној нози, док је другу високо над главом придржавала обема рукама. Интересовала га је и техника помоћу које четворочлана посада успева да се у тек неколико секунди смести у доб. Па ипак, највише је волео руске хокејаше. Није прошла ни прва трећина прве хокејашке утакмице коју смо заједно гледали, а ја сам за сва времена подлегао татином погубном утицају и заувек заволео „оклопнике“ у црвеним дресовима на чијим грудима пише СССР!

Тренер „зборнаје команде“ тада је већ увелико био чувени Вјачеслав Тихонов, из чијег се држања за време одигравања меча о суштини величине руске књижевности могло научити више него из било које књиге Михаила Бахтина или Виктора Шкловског. А потом су ту била и имена руских хокејаша! Третјак, Ларионов, Крутов, Макаров, Фетисов, Касатонов...

Ништа од те спортске метафизике, међутим, није помогло када су у финалу олимпијског турнира 1980. године, играног у граду који је поменута Милка Бабовић упорно називала Лејк Пласид, изгубили од Американаца. Ваљало је, дакле, сачекати да прођу четири године, па да момци у црвеним дресовима изађу на лед дворане *Скендерија*, у којој сам тога дана био и ја.

Руси су тог дана играли против Југославије и резултат је на крају био 9 : 1, али публика није ни била дошла да би гледала такмичарски меч, већ да би *видела* славне

хокејаше. Ја сам их, после неколико дана, гледао још једном, и то овога пута у дворани *Зейра*, против Немаца, али карата за финалну утакмицу која је играна у десет сати ујутру последњег дана такмичења није било ни за лек.

А пре свих ових утакмица, на дан пред свечано отварање игара гледао сам меч између САД и Канаде и имао прилику да седим поред људи о којима ће касније у својим романима писати Џонатан Френзен. Припадницима америчке средње класе који су дошли да навијају за своје спортисте тих снежних фебруарских дана у мом родном граду било је подређено ама баш све. Наша пословична гостопримљивост и можда чак и урођена способност да кад хоћемо можемо беспрекорно да организујемо велике догађаје нису могли да до краја пониште све јачи утисак да се зимске олимпијске игре полако претварају у још једну пробу током које нас присиљавају да бирамо између црвених дресова руских хокејаша и црвених конзерви кока-коле, при чему је исход већ свима унапред познат.

Да то баш и не буде све тако, побринуо се Јуре Франко, који је освајањем сребрне медаље у велеслалому на плато где су се обављале церемоније свечаног уручења медаља привукао више Сарајлија него што их је и пре и после тога привукао било који политичар, са изузетком Јосипа Броза.

Било је то последње вече када су грађани Сарајева сви заједно певали химну *Хеј, Словени* и клицали Југославији.

Након што су ујутру Руси у *Зейри* победили Чехословачку, на истом месту је после подне прво одржана клизачка ревија, да би увече свечано биле затворене XIV зимске олимпијске игре.

Док је текао дефиле раздраганих спортиста, са разгласа се орила песма *Лейо је било у Сарајеву, довиђења у Калиарију*.

Наредне зимске олимпијске игре одржане су четири године касније у овом канадском граду, али четири године касније у земљу јаворовог листа почеле су да пристижу прве избеглице из бивше Југославије.

Мој отац је стајао код прозора у мојој соби, одакле се под светлећом ракетом која се спуштала на умукли и опустели град видео Требевић и у ровове претворена боб стаза. Неколико дана пре тога прогнозирао је да ће рат бити готов пре него што потрошимо сву храну из замрзивача. Потом је нестала струја.

У Калгарију је хокејашка репрезентација СССР-а освојила своје последње злато. На олимпијском турниру који се управо одиграва у Пекингу руски хокејашки наступају под именом Руски олимпијски тим. Под истим именом на пекиншком олимпијском леду наступила је и млада руска клизачица Камила Валијева, која је прва у историји Земљине теже извела пуни четвороструки окрет, али јој још увек није уручена златна медаља јер званичници Међународног олимпијског комитета сумњају да је петнаестогодишњакиња била допингована.

Још се не зна коначна одлука надлежне комисије, али и ви и ја након свега овде реченог знамо да би се моја мајка, да је жива, присетила како су некада давно клизали Белоусова и Протопопов, али нико не зна шта би након свега, да је жив, рекао мој отац.

Ко зна, можда би само ћутке, коначно поражен, сисао до подрума, пронашао ону моју наранџасту кацигу и ставио је на главу.

ПИЈАНА ПОДГОРИЧКА НОЋ БОРЕ СТАНКОВИЋА

Можда је и добро што након *Марша на Дрину* Жике Митровића, снимљеног 1964. године, скоро да и није било домаћих филмова који су се бавили Првим светским ратом. Најављивани као истински спектакли, а премијерно приказани 2018, на стогодишњицу потписивања примирја и проглашења прве заједничке државе Јужних Словена, филмови *Заспанка за војника* Гаге Антонијевића и *Краљ Пећар Први* Петра Ристовског оставили су на публику блед утисак. Сем недовољно добрих сценарија, оваквом крајњем резултату највише су кумовали слабаши резултати анемичних покушаја да се макар у једном кадру донесе аутентична атмосфера васколике ратне гунгуле. Снимање дроном је, без сумње, забавна играрија, али се кадрови првих линија фронта и *йровинције у йозадини* начињени из птичје перспективе разликују од онога што су птице тих ратних година могле да виде под собом управо као небо и земља! Јер, ако нам недостаје филмова који уметнички релевантно тематизују све оно што нам се тада дешавало, материјала

о овом *времену смрти* заиста има напретек! При томе не мислимо само на архивску грађу, тадашњу штампу и бројне релевантне историјске студије и синтезе већ и на обиље ратних дневника и мемоарских записа из којих се најбоље може осетити сва животност апокалипсе која је *иришискала* Србију.

Епидемија у Србији

Ево како, на пример, Лудвик Хиршфелд, пољски имунолог који је као добровољац дошао да нам помогне у сузбијању епидемије тифуса, у само неколико речи у књизи *Историја једној животи* успева да опише своје путовање у Ниш и атмосферу која је с пролећа 1915. године владала у ратној престоници Србије:

„Када се напушта Грчка и долази се лађом у Солун, то је као да човека пребацују из блиставе прошлости на источњачки вашар. У Србији је железнички саобраћај за цивилно становништво био забрањен услед епидемије; могло се путовати само са војним пропусницама. На железничким станицама војнике су шкروпили некаквом смрдљивом течношћу; та комедија имала је да представља дезинфекцију и чишћење од вашију оних који су путовали. Најзад Ниш, источњачка варош, где се бекством склонио остатак државности Србије на издисају. Сви станови и хотели препуни. Причају ми невероватне сцене: један становник у соби у љубавничкој оргији са болничарком, у тој истој соби човек на самрти моли за чашу воде, а неколико других хрче. Пакао, прави пакао...”

Овај Хиршфелдов опис најпре подсећа на сцене из холивудских филмова посвећених рату у Вијетнаму у

којима се приказује атмосфера у Сајгону. Разлика је „само“ у томе што ратна престоница Србије у то време још увек није била окупирана и што су се, уместо америчких војника, улицама Ниша сасвим слободно кретали ратни заробљеници, којих је, према дописнику француског *Журнала* Анрију Барбију, почетком 1915. године било преко педесет хиљада!

Пре него што је у град на Нишави избегао *tout Belgrade*, и пола Србије приде, Ниш је имао око двадесет и пет хиљада становника. Већ средином августа 1914. године овај број је порастао на осамдесет хиљада, да би се у периоду о ком сведочи Хиршфелд, а према процени руског посланика Трубецког, попео на чак 147.000 душа!

Међу њима је био и Бора Станковић.

Ниш у рату

Писца *Нечистије крви* и *Кошћане* почетак рата затекао је на служби у Министарству просвете и вера, на чијем је челу био Љуба Давидовић, Станковићев гимназијски професор и потоњи оснивач Демократске странке. Српска влада је сва своја министарства била преселила у Ниш још пред прву окупацију Београда, а Станковић је у ратну престоницу Србије избегао заједно са женом Гином и три кћерке, од којих ће најмлађа проhodати у данима када војска и добар део народа крену пут албанских врлети, у нади да ће пронаћи спас на обали сињег мора.

Поред пренасељености и свега лошег што са собом доноси боравак великог броја људи на малом простору, Ниш су током тих годину и кусур дана красили и они леви атрибути истинске престонице. Пре свега, у

граду се одвијао жив културни живот, у ком су чак учествовали и већ поменути ратни заробљеници који беху оформили аматерски оркестар. У граду је 1914. и 1915. излазило двадесетак листова, штампане су књиге, међу којима и поема *Каин* Милована Бојића. „Суграђани“ Боре Станковића су – поред песника који ће годину дана касније на Крфу написати *Плаву јробрницу*, а у новембру 1917. умрети у Солуну – тих месеци, између осталих, били и Владислав Петковић Дис, Прока Јовкић алијас Нестор Жучни и Иво Ђипико, који је, на пример, говорио на обележавању годишњице Скерлићеве преране смрти. Овом догађају је присуствовао и Франо Супило, а из Скопља су у Ниш тим поводом били допутовали и Бранислав Нушић и Милутин Ускоковић.

Алгоритам ратног потуцања

Нигде није забележено да је овом одавању почастии најзначајнијем *творцу* и *шумачу* историје српске књижевности присуствовао и сам Станковић, који је био Нушићев кум, али знамо да је у то време писао драму *Ташана*, чији ће рукопис оставити у Нишу приликом повлачења и за њиме трагати до краја свога живота. Јер, иако ће алгоритам његовог ратног потуцања, нарочито по повратку у окупирани Београд, у највећој мери обележити управо интензивно писање и објављивање, испоставиће се како су на листовима *Ташане*, затуреним у фиоци стола нишке канцеларије Министарства просвете и вера, били записани последњи редови велике књижевности трагичног генија, коме се, од евакуације из Ниша па све до смрти 1927. године, скоро више ништа лепо у животу неће десити.

Како и зашто писац *Кошћане* није са собом понео готово довршени рукопис своје нове драме, никада није до краја разјашњено. Станковић је овај рукопис често ишчитавао за својим столом у канцеларији, у којој је седело још неколико чиновника, али га је и давао на редактуру својим пријатељима. Према речима једне нишке учитељице, Станковић је, прегледајући те исправке и примедбе, често умео да незадовољно разговара сам са собом.

„Шта они о томе знају! Они знају само да стављају своје тачке и запете... То је њихово...“

Њихове тачке и запете

Не зна се да ли је неко стављао *своје тачке и запете* и у писмо написано на дописници са уштампаном поштанском марком од пет филера, на којој се налази слика Хусреф-бегове џамије у Сарајеву и натпис *Bosnijen Hercegovina*. На месту за адресу пошиљаоца, на дописници без поштанског жига, коју је код себе чувала Станковићева кћерка Станка, стоји подвучено, *Borisav Stanković, interierten Lager Ersatz Komanda 1/37-Derventa*, а ево и целог писма:

Сви моји рукописи који немају политичке већ културне вредности остали су ми у Нишу, у Епископској улици, у кући Штерића, спрoћу апотеке Лугомерског, где сам становао. Исто тако остала ми је у асталској фијоци у кући владике Јеронима, где је било смештено Министарство Просвете, у рукопису драма *Парајуџа* или *Ташана*. Молим

да се преко бугарских власти ови рукописи пронађу и мени предаду, или аустриским властима у Београду, а оне мојој породици у Вршачкој улици бр. 14.

О чисто књижевној вредности мојих радова могу се бугарске власти обавестити код Г. Г. Стој Бобчева и њихових књижевника као и код управника Софиског Народног Театра у коме се приказивала моја драма *Кошћана*.

Понизан

Борисав Станковић, књижевник

и референт Црквеног одељења

Министарства Просвете

Изостанак датума са дописнице коју је интернирани Станковић, највероватније почетком 1916. године, намеравао да пошаље на неназначену адресу, онемогућава сваку даљу форензичарску работу којом бисмо могли да утврдимо када је тачно аутор изгубљене *Ташане* написао прве редове након оног стихијског одласка из Ниша. Ипак, са великом сигурношћу можемо да тврдимо како се то заиста десило у Дервенти, јер је током боравка у овом босанском градићу Станковић написао цртицу *Луди Рисџа*, која је ускоро и штампана у *Сарајевском листу*. Познато је и како је писац *Божијих људи* намеравао да настави са објављивањем својих књижевних утисака из Дервенте, али је уредник, након што је сазнао да се аутор прилога налази у интернацији, одбио његову даљу сарадњу.

А Станковићев пут од Ниша до Дервенте у најкраћем би се најбоље могао описати управо као одбијање његове *даље сарадње!*

Бурна пијана ноћ у Подгорици

Истину говорећи, Станковићу је сарадњу приликом повлачења из Ниша први „одбио“ министар Давидовић, који је, уместо да са собом поведе свога референта, на *служдени џуџи* (што ће рећи са свим припадајућим олакшицама у смештају и исхрани) повео две рођаке своје жене. Давидовић је „првом српском приповедачу“, како је називао Станковића, успут наложио и да се побрине за преношење моштију краља Стефана Првовенчаног до Пећи, те да их тамо преда Патријаршији.

Претходно се са женом и децом раставши у Краљеву, Станковић је из Пећи наставио ка Црној Гори. Ти дани су му, по сопственим речима, били „најтежи дани у животу“, а по сведочанствима оних који су се са њим повлачили, Станковић је утеху за своје избегличке муке све чешће и преданије проналазио у алкохолу, чије је знатно присуство у његовом крвотоку приликом доласка у Подгорицу „допринело“ неспоразуму о коме је ондашњи гимназијски професор Лазар Бркић опширно говорио за београдску *Правду* у јуну 1940. године.

Бркић је био на челу Одбора за смештај избеглица и војске у Подгорици, кроз коју је тих дана прошло 40.000 избеглица и 60.000 војника. Једнога дана за смештај му се обратио и историчар др Јован Радонић, тражио је смештај за себе и Бору Станковића, који беше заостао путем „у неком Хану близу Подгорице, у друштву Црногораца који су сматрали за задовољство да га почасте“. Радонић се сместио у лепој, угодној и чистој соби у кући столара Гвозденовића, али кад се Станковић најзад тамо појавио, домаћини су му рекли да је двокреветна соба већ

заузета. Испоставило се да је Радонић у међувремену већ негде изашао, а да Гвозденовићи нису ни помишљали да је „прилично расположен и весео“ човек на вратима чувени српски приповедач.

„Не би дуго нек ето ти Боре у кавану па право столу Бркића.

– Ти си безобразник! – викну он.

Претседник и присутни ђаци нађоше се у чуду. Бркић заусти да нешто каже, али Бора не даде. Присутна публика осврну се на сто за којим је радио одбор и поче пратити ову необичну сцену.

– Ти си магарац. – Претседник одбора поцрвени па и ако је покушао да дође до речи није могао од Боре. Он викну:

– Шаљеш ме у кућу а тамо си већ послао двојицу. Што се шегачиш са нама?“

Неспоразум је убрзо разрешен, мада Станковић више никада није крочио у кућу својих несуђених домаћина. Ускоро је у Подгорицу стигао и Нушић, па су кумови једнога дана отишли и до Цетиња, у аудијенцију код краља Николе, коју је Станковић такође доживео као неку врсту шегачења. Краљ Никола, аутор *Балканске царице*, беше „усрдан и помало колегијалан“, а на његовом столу је лежао нерасечен примерак *Нечисте крви*.

Почетком јануара 1916. године ситуација на фронту беше однела сваку шалу и ваљало је кретати даље. Станковић је, међутим, решио да остане у Подгорици и, према Нушићевим речима, ту одлуку није донео трезан.

Ускоро је војни командант Подгорице, артиљеријски бригадир Фон Гелдерн наредио да се сви Србијанци који су се затекли у Подгорици окупе пред основном школом, одакле је требало да пешице крену у интернацију.

Станковић је успео да закасни и на овај збор, али му је и тада помогао Бркић, који га представи капетану задуженом за спровођење наредбе. Капетан је говорио српски и Станковићево име му је очито нешто значило.

„– Зар да српски књижевници иду пјешке и Бог би знао куда? И то у подераним ципелама?

– Шта ћемо кад је наредба! – одговори резигнирано капетан.“

Напослетку је одлучено да болесни и слаби тог јануарског дана ипак не буду депортовани.

Тако је Бора Станковић остао у Подгорици све до почетка пролећа 1916. године, када је са око три хиљаде људи, жена и деце доспео у Дервенту, где су имали да издрже карантин због пегавог тифуса и да потом наставе ка логорима за интернирце у унутрашњости Аустроугарске.

У Дервенти

О дервентским данима Боре Станковића сведочио је тамошњи лекар Душан Мандић, у новинском чланку објављеном у београдском *Времену* 1929. године.

„Стање у ком су се интернирци налазили било је тешко и претешко... промрзли и завашављени у хладним и мрачним магарама, патили су као Христос... Нађем једну празну кућицу и салетим команданта болнице те ми дозволи да у њу преселим двадесетак интелигентнијих интернираца, међу осталим и Бору. Истина, и ту се спавало на слами, али се је могло чисто држати, ложити и на храну ићи у хотел у пратњи војника на ручак.“

Након што је међу овим „интелигентнијим“ интернирцима убрзо избила свађа и туча, Станковић је

тражио да га врате „натраг у магазу, међу народ“. Доктор Мандић је најзад успео да га смести у болницу, где је Станковић добио своју собу и ту остао све до повратка у Београд.

О боравку у Дервенти сам Станковић пише како је „први пут у животу осетио истинску награду за свој труд на књижевности“ и осетио такве пријатељске поступке „које никада неће заборавити“.

Према речима др Мандића, „Бора је био скроман човек па се гдекад видело на њему, да му је и неугодна толика пажња. Често је питао да нама можда неће шкодити његово присуство у болници. А нама је опет било неугодно с обзиром на његово здравље и таленат то, што је много пио, особито ракију. Али знајући за његову навику и бриге, које су га тиштили, нисмо му могли бранити“.

Највећа Борина брига била је како да се докопа Београда, што му је и успело након што је из штампе сазнао да се на дужности доглавника аустријског гувернера у Србији налази Коста Херман, некадашњи уредник сарајевског часописа *Naga*, у ком је Станковић био објавио причу „Тајни болови“. Написао је, датирао и послао писмо Херману и овај је успео да издејствује Станковићев повратак у Београд, о чему др Мандић каже и ово:

„Кад је дошло време поласка, требало га је и новцем снабдеги, да му се бар за прво време нађе. Г. Стево Марковић, који је у болници Бору чешће обилазио, сакупио је кришом међу нама Србима неколико стотина круна (за ондашње прилике прилична сума) и предао их Бори. Уредили смо и то да војник који ће га пратити не буде какав пас. Отпратио га је један образован и напредан Хрват, родом из Босне.“

Станковић је своме образованом и напредном партиоцу обећао да ће му по доласку у Београд показати град, али му је побегао чим су изашли са перона и одмах се упутио у Скадарлију. Успут је наишао на своје најмилије, који су изгледали тако бедно и изгладнело да их је једва препознао.

У Београду

У својим успоменама, први пут објављеним 1929. године под насловом *Под окупиацијом*, Станковић прво описује долазак у своју дорћолску кућу „напуклих зидова, разваљених рагастова, отпалог малтера...“, а онда пита жену зашто је допустила да деца гладују и због чега није ишла и јављала се „нашима“.

„– Да! – чисто са неком насладом и као светећи се мени, поче она: – Јављала се и казала да сам твоја жена... и зато сам ваљда на сва врата истеривана.

– Од кога?

– Па од наших! – прасну она. И са сузама у очима изливајући сав јед, настави: – Била сам код свих твојих с којима си ти јео и пио. И ниједан није хтео да ме позна. Нису хтели ни да ми овере да сам твоја жена да бих, као остале чиновничке жене, могла помоћ добити.“

Станковић већ наредног дана код предратних пријатеља успева да породици осигура макар најосновније намирнице. То им за прво време гарантује да неће умрети од глади, а он од „жећи“. У Скадарлији проналази и свога старога друга, чувеног глумца и редитеља првог српског играног филма *Животи и дела бесмртној војска Карађорђа*, Чича Илију Станојевића, који је у окупираном

Београду преживљавао радећи и као келнер, а по Станковићем речима, увелико се и спремао за дочек „наших“.

„– Види: тамо сам спремио душек, јорган и све. Па кад дођу наши, то ћу да изнесем и прострем онамо до зида, да обесим за онај ексер лампу, фењерче. Али, да дођеш, и за тебе ће бити места, па ту, на улици, три ћемо дана и ноћи да лежимо, седимо, пијемо, једемо... Кад дођу браћа и кажу нам: „Идите, браћо и спавајте!“ , одговорићемо: „Не, не, браћо, ви идите и спавајте унутра, по кућама, јер сте уморни, а нас оставите да овако, на улици, лежимо и гледамо у небо!“ Да, да, да се зна колико је то смети напољу лежати и у небо гледати било за нас драгоцено!“

Ништа, међутим, за Бору Станковића није испало онако како је то Чича Илија замишљао!

Већ сутрадан он је наставио да тоне у живо блато своје доследне неснађености, јер му је успело да изгуби потврду о дозволи боравка у Београду тек што ју је добио од шефа београдских окупационих власти, злогласног Витмана. Драгоцена цедуља је, истина, пронађена, али Станковић никако није успевао да се „снађе“. Његова преплашеност ишла је дотле да се није усудио ни да оде у посету Петру Кочићу, који је умирао у болници за душевне болести на Губеревцу.

Под окупацијом

У граду је владала несташица најосновнијих намирница, људи су гладовали, а опасност од поновне депортације стално му је висила над главом. Зато се понуда уредника белетристичког дела *Београдских новина*, хрватског књижевника Милана Огризовића, да почне са писањем

редовних прилога и да за то почне да прима редован и пристојан хонорар у свем том ужасу чинила као логично и сасвим часно решење.

Београдске новине су биле званични орган окупационих власти. Излазиле су од краја 1915, па све до последњих дана окупације. Новине су штампане у немачком и у српском издању на латиници, и у почетку су излазиле два пута недељно, да би потом постале дневник. И док су током рата и по ослобођењу сматране за симбол анти-српске окупаторске културне политике, данас их читамо као драгоцен и богат извор информација о политичком стању, али још више о приватном животу у окупираној Србији и Београду.

Милан Огризовић долази на место уредника белетристичког дела *Београдских новина* у мају 1916. Рођен у Сењу 1877. године, где је и крштен по православном обреду, Огризовић је био један од бројних културних посленика који су својим вредним радом на многим пољима доприносили формирању југословенског културног простора иако нису били директни поборници идеје југословенства. Огризовић је био драматичар, аутор осредњих драма *Бановић Сврахиња* и *Хасанајиница*, позоришни критичар, уредник, али би пре свега требало да буде упамћен по ономе што је током две године бављења у окупираном Београду учинио за српске уметнике који, попут Боре Станковића, нису отишли из земље за војском.

И за Огризовићев долазак у Београд везано је име Косте Хермана, који је био ујак његове жене. Огризовић је у Београду уређивао *Београдске новине* и предавао хрватски језик на курсу који су похађали аустријски официри. Захваљујући његовом ангажовању, у Загребу је 1917. објављен Станковићев роман *Нечиста крв* са Огризовићевим предговором.